

Władysław KUPISZEWSKI

Warszawa

ROSYJSKIE ELEMENTY JĘZYKOWE W PRZEDWIOŚNIU S. ŻEROMSKIEGO

Spośród różnorodnych zapożyczeń obcych w *Przedwiośniu* S. Żeromskiego najliczniejsze i najbardziej nacechowane stylistycznie są zapożyczenia z języka rosyjskiego. Wiąże się to z jednej strony z tematyką utworu, która dotyczy spraw rosyjskich, a dokładniej Rewolucji Październikowej, a z drugiej jest wynikiem niezbyt przychylnego stosunku autora do przemocy i okrucieństwa, a także i śmierci, jakie ta rewolucja z sobą niosła. Poprzez wprowadzenie tych i takich elementów do powieści Żeromski osiągnął efekty artystyczne, przybliżył m.in. czytelnikowi atmosferę, w jakiej działy się te wypadki rewolucyjne, przybliżył bohaterów i środowisko.

Zapożyczenia mają różny charakter, a to zależy od tego, jaką im autor wyznaczył funkcję artystyczną w powieści.

Dość liczną grupę stanowią cytaty, inaczej wtręty, które w postaci oryginalnej włączone są w tekst polski i razem z nim spełniają odpowiednią rolę, wyznaczoną im funkcję. Użyte są na ogół okazjonalnie. Informują np. czytelnika o zwyczajach obcej administracji, według której nazwisko Seweryna Baryki wyposażone zostaje w „otczestwo” – „*Siewierian Grigoriewicz Baryka*”¹, charakteryzują bohaterów, pracownik przechowalni bagażu kategorycznie upominającemu się Cezaremu Baryce o skradzioną walizkę mówi z pogroźką: „*Słysz, towarzyszc! Ty nie szumi. Bolsze pomacziwaj”* 89. Strażnik celny, *obieszczyk* w czasie warty usłyszawszy plusk w rzece, na wszelki wypadek woła: „*ja tiebia wiżu! Ja tiebia wiżu!*” 283. Współkonduktor pociągu, w którym Baryka nielegalnie jedzie do Polski na ewentualność „wpadki” przygotowuje sobie takie tłumaczenie, że o niczym nie wie: „*znat' nie znaju, wiedat' wiedaju*” 99 i wreszcie Cezary Baryka tak Matce

¹ Cytaty podaję według wydania: Stefan Żeromski, *Dzieła*, pod red. S. Pigonia, *Przedwiośnie*, t. 14, Warszawa 1956.

tłumaczy potrzebę grabieży: „*Grabit' nagrabennoje* – o tyle jest słuszne, o ile się pracuje” 37/38.

Pewną gorycz i pogardę do rzeczywistości rewolucyjnej wyczuwa się w wypowiedziach Karoliny, która na kresach wszystko straciła – „*Nic choť szarom pokati!*” 172 / nic nie ma, zupełnie pusto/ oraz Hipolita i Gajowca, którzy dużo o rewolucji słyszeli – „Tam przecie *wsio po ruski...*” 128, „pod władzą roztoczonej przez *włast' t'my* [potęgą ciemnoty], zmuszał pokolenie swoje do myśli” 269.

Wtręty rosyjskie wykorzystał Żeromski także w celu wprowadzenia do powieści elementów humoru, który tu jest wynikiem niedostatecznej znajomości języka rosyjskiego przez bohaterów. Pani Barykowa wieziona przez doróżkarza po wyboistej drodze parokrotnie powtarza – „Co tutaj u was takie *płatche bruki*” 10, / mając na myśli ‘zły bruk, szosę’/. Tymczasem po rosyjsku *płatchije briuki* to ‘złe spodnie’, dlatego też zdenerwowany woźnica „zatrzymał swego siwka i wrzasnął: – *Da czto wy, barynia, w samom diele k moim briukam pristali! Płatchije briuki, da płatchije briuki! Isz babu! Płatchije briuki, tak płatchije, a tiebie, baba, czto za dieło*” 10.

Po raz drugi pani Barykowa popełniła nietakt językowo-towarzyski, kiedy na balu córce gubernatora mającej przypiętą do stanika różę powiedziała: „*Ach, kakaja u was krasnaja roża*” 11 /co znaczyło – ach, jaką pani ma czerwoną gębę/, a należało powiedzieć – *krasiwaja roża* ‘piękna róża’. Reakcja córki gubernatora była natychmiastowa, zwracając się do ojca powiedziała: – „*Papeńka! Papeńka! Mienia zdieś obizajut*” 11 /Tato, tato mnie tu obrażają/.

Obok powyższych liczne są także cytaty wyrazowe, niektóre nacechowane stylistycznie, wnoszą do wypowiedzi spory ładunek ekspresywności, dynamizują jej treść, por. następujące przykłady: *brodiaga* – „*Brodiaga*, w którym Cezary rozpoznał ojca” 63, *czinodrał* ‘urzędnik /pogardliwie/, *stupajka* ‘tępy niższy urzędnik lub wojskowy’ – „Władcy niedawni, *czinodrały, stupajki*, wszelkie ciemne indywidua” 40, ros. *czinodrał* ‘urzędas’, *czut'-czut'* – „ażeby nikogo nie gorszyć *czut'-czut'*” 201, *eszelon* – „Czekali też w Moskwie tylko do chwili uzyskania przydziału do *eszelonu*, czyli pociągu wiozącego różnych rozbitków do granic polskich” 86, „w tym właśnie punkcie kończyła się droga *pociągu-eszelonu*” 87, *pareń* – „biuro /.../ było otwarte i tenże *pareń*, który walizkę przyjął, siedział przy otwartym okienku” 88, *pogibat'*, *pogib* ‘ginać, zginać’ – „tam przepadł bez wieści. *Pogib!* – wykrztuszono wreszcie z ukrytą radością” 44, *remontik* – czy to znowu *remontik*” 87, *skorochod* ‘szybki bieg’ – „Gdy się kasztany wzięły w sobie, a uzgodniły krok w miarowym *skorochodzie*, kolasa prawdziwie płynęła w polach” 123, ros. *skorochod* ‘biegacz, zawodnik uprawiający szybką jazdę’, *smirno* ‘spokojnie’ – „siedziała *smirno* na stołku” 206, *sowiet* ‘rada’ – zagapił się na ten *sowiet* ptasi” 140, *sustaw* ‘staw w ręce’ – „kość czy *sustaw*, wrosnięta w skórę ręki” 43, *sołdafon* ‘żołdak’ – „patrzył na twarze oficerków komenderujących, na rewidentów i *sołdafonów* trzymających straż przy drzwiach” 197, *pociąg-tiepluszka* ‘pociąg z ogrzewanymi

wagonami towarowymi, przystosowanymi do przewozu ludzi’ – „w *pociągach-tiepluszkach*” 41, *trostoczka* ‘trzcina, bicz’ – „Cezarek tąż szpicrutą – *trostoczkoj* – wymierzył dyrektorowi dwa /.../ ciosy” 31, *udarenie* – „trzeba było przysiadywać fałdów dzień dnia i wszystko pilnie odrabiać do ostatniego *udariénja*” 29, *zaunywno* ‘smętnie, płaczkliwie’ – „patrzył w przestwór i *zaunywno* pośpiewywał jedną z pięknych piosenek ludowych” 87. Każdy z tych cytatów mógłby być zastąpiony przez odpowiedni wyraz polski, ale pisarz uznał zapewne, że wyraz obcy lepiej spełni funkcję artystyczną.

Pozostałe elementy obce, owe zapożyczenia rosyjskie mają już dłuższą historię, są zadomowione, w każdym razie już były w XIX wieku, a niektóre znacznie wcześniej. Należą tu: *arba* ‘dwukołowy wózek’ 56, ros. *arba*, z tur. *araba*, *chandra* ‘apatia, nuda’ 29, SW, SJP², *czarnoseciniec* ‘należący do czarnej sotni’ – „Był to *czarnoseciniec*, chuligan³, karierowicz, drab, zbir” 293, *knut* ‘bicz, kańczug’, ros. *knut*, to ze szwed. *knut*, L, SW, SJP, *obieszczyk* ‘rosyjski strażnik graniczny’ – „Wybiera jesienną noc /.../, najbardziej dżdżystą, kiedy *obieszczyk* nadgraniczny zawinie się w ciepły płaszcz i będzie drzemał na koniu” 283, ros. *objezdczik*, w SW jako wyraz gwarowy *obieszczyk* i *objezdzyk*, *sołdat* – „Grube i dzikie *sołdaty* ustawią cię pod murem” 133, Swil, SW, w SJP wyraz przestarzały.

O przyswojeniu wielu zapożyczeń świadczy ich użycie w tekście powieści w przypadkach zależnych. Polskie końcówki fleksyjne lub postaci słowotwórcze są miarą stopnia zapożyczenia, por. przykłady: *armiak* ‘rodzaj kaftana, siermięgi’ – „Panowie w *armiakach*, magnaci w chłopskich rubaszkach” 40, „Był to chłop rosyjski, brodaty i kudłaty w nieopisanie brudnej rubasze, w *armiaku* podartym do ostatniej nitki” 61. W słownikach polskich w postaci *jarniak*, *jermiak*, wariant *armiak* w XIX w., ros. *armjak* z tur. *armak*, *czemodan*, *czemodanczik* ‘walizka’ 88, 90, 89, ros. *czemodan*, *szyk* ‘bagnet’ – „nie widzę ani łączki, ani lasu, ani dworu, bo mię ta ryfa moskiewska *szykiem* w bandzioch” 217, ros. *szyk*, poświadczony w SW i SJP, tu jako potoczny, *rubacha*, *rubaszka* – „w nieopisanie brudnej *rubasze*” 61, „w chłopskich rubaszkach” 40, w SW *rubacha* ‘człowiek rubaszny’, w SJP ‘człowiek rubaszny’ i ‘bluza rosyjska’, *tułup* ‘kożuch niepokryty, futro’ – „Spali obok siebie pokotem, zawinięci w *tułupy* baranie” 70, „Pchajcie się na sam spód. Pod *tułupy!*” 100, „Sewerynowi nie służył zapach baranich *tułupów*” 101, ros. *tułup* ‘kożuch barani’, w SW ‘kożuch pokryty’, w SJP *tułup* ‘szerokie, długie futro’, także stare *tułub* i *tułubek*, wyraz zaświadczony też w L i Swil.

² SJP = *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1958-1969, t. I-II; SW = J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1952, t. I-VIII; Swil = *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861, t. I-II, (wyd. fotoofsetowe, Warszawa 1986); L = M.S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1951, t. I-VI, wyd. fotoofsetowe.

³ Na ogół twierdzi się, że wyraz *chuligan* został zapożyczony po ostatniej wojnie, tymczasem znał go już w 1924 roku S. Żeromski.

Tu także trzeba zaliczyć parę przymiotników słowotwórczo spolszczonych, np.: *czynowniczy* ‘urzędniczy’ i *komisarski* – „stworzą nową, *czynowniczą* i *komisarską* arystokrację” 94, *jurodiwy* ‘opętany, obłąkany’ – „nie brakowało /.../ półwariatów, *jurdlwych*, histeryków” 61, „należy do gatunku *jurodiwych*, lekkich wariatów” 62, por. ros. *jurodiwyj* ‘głupkowaty, matołkowaty’, *kacapski* /od *kacap* ‘Rosjanin’ pogardliwie/ 216, *mostowa* ‘bruk, jezdnia’ – „trząśł niemiłosiernie na wybojach *mostowej*” 19, ros. *mostowaja* ‘jezdnia’, *sobaczy* (od *sobaka*) 256 i czasownik *odwaniać* ‘likwidować zapach’ – „Nadaremnie znakomici komisarze będą *odwaniać* zapach morderstwa perfumami postępu” 94, por. ros. *wonjat* ‘śmierdzieć, cuchnąć’.

Kalką semantyczną jest wyraz *przemysty* – „Baryka znalazł się wreszcie w Baku na tamecznych naftowych <*przemystach*>” 14, por. ros. *promysty* ‘kopalnie’.

Dopełnieniem tematu dotyczącego zapożyczeń są skróty nazw organizacji, które autor wprowadził do powieści, są to: *gubczeka* = Gubernialna Czeka (Cze-rezwyczajka), *gubispołkom* = Gubernialny Komitet Wykonawczy, *narkompros* = Ludowy Komisariat Oświaty, *narobraz* = Wydział Oświaty Ludowej, *rtuczeka* /skrót niewyjaśniony/ i *sownarkom* = Rada Komisarzy Ludowych⁴.

W artykule omówiono około 50 elementów rosyjskich. Są tu cytaty i zapożyczenia dawniejsze, np. *bradiaga*, *chandra*, *czut-czut* /gwarowo *ćut-ćut*/, *knut*, *rubacha*, *rubaszka*, *sołdat*, *szyk* i nowsze. Pełnią one w powieści różne funkcje artystyczne. Charakteryzują bohaterów, środowisko i wprowadzają atmosferę rewolucyjnej grozy, czasem swoją obcością powiększając uczucie nienawiści do przemocy i okrucieństwa, a czasem są po prostu nazwami innych realiów rzeczywistości.

RUSSIAN LINGUISTIC ELEMENTS IN STEFAN ŻEROMSKI'S *PRZEDWIOŚNIE*

S u m m a r y

The article concerns borrowings from Russian in Stefan Żeromski's *Przedwiośnie* ("Early Spring"). They include quotations /original parenthetical remarks/, better assimilated past units /*chandra*, *knut*, *sołdat*, *rubaszka*/ as well as more recent ones. They play different artistic roles in the novel, i.e. they portray characters and the environment, and introduce the atmosphere of revolutionary menace. Sometimes, they intensify emotions and feelings by their very strangeness, and sometimes they just name other realities of the existence.

⁴ Objaśnienia za wydaniem Biblioteki Narodowej: Stefan Żeromski, *Przedwiośnie*, opr. Z. J. Adamczyk, s. 91.